

Postępowania związane z wykonywaniem kary ograniczenia wolności — aspekty instytucjonalne

GRZEGORZ WICIŃSKI

ORCID: 0000-0001-7790-5527

Katedra Prawa Karnego Wykonawczego,
Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego

Abstrakt

Opracowanie dotyczy kary ograniczenia wolności, zwłaszcza jej nowelizacji z 2015 roku. Nowelizacja ta była najważniejszą w okresie obowiązywania obecnej kodyfikacji, chociażby z tego powodu, że realnie zmieniła miejsce kary ograniczenia wolności w strukturze wszystkich kar. Jest to okoliczność istotna również z dogmatycznego punktu widzenia, jako że — na co zwracano już uwagę — pojawiały się w doktrynie poglądy uznające karę ograniczenia wolności na gruncie przestępstw średniej mocy za „alternatywę” dla kary pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania. Wydaje się, że z perspektywy art. 58 § 1 k.k. oraz aktualnej polityki karnej omawiany rodzaj kary kryminalnej aspiruje do bycia postrzeganym jako forma reakcji prawnokarnej zgodna ze zwykłym porządkiem rzeczy w odniesieniu do przestępstw zagrożonych karą do pięciu lat pozbawienia wolności.

Słowa kluczowe: kara ograniczenia wolności, polityka karna, praca społecznie użyteczna, *community service*

Biorąc pod uwagę kontekst i uwarunkowania historyczne kary ograniczenia wolności, nie ulega żadnej wątpliwości, że z punktu widzenia art. 32

k.k.¹ mamy do czynienia z karą, która została wprowadzona najpóźniej do katalogu kar kryminalnych orzekanych za popełnienie przestępstwa. Dość powszechnie przyjmuje się, że to kodeks karny z 1969 roku² — mocą art. 30 § 1 pkt 2 d.k.k., jako pierwszy akt normatywny w randze ustawy wprowadził do naszego porządku prawnego karę ograniczenia wolności, w postaci tak zwanej kary zasadniczej.

Tymczasem warto wspomnieć, że swoistym „surogatem pracy na rzecz dobra publicznego” była kara pracy poprawczej, wprowadzona mocą ustawy z kwietnia 1950 roku³, której celem było „zabezpieczenie socjalistycznej dyscypliny pracy”. Kara pracy poprawczej orzekana była za popełnienie przestępstwa polegającego na „złośliwym i uporczywym naruszeniu dyscypliny pracy”. Mogła być orzeczona na okres do trzech miesięcy, a jej treścią było przede wszystkim potrącenie części wynagrodzenia za pracę dotychczas wykonywaną, w wysokości od 10 do 25%. W okresie wykonywania kary sprawca nie mógł rozwiązać umowy o pracę, uchylanie się od tej kary zaś skutkowało popełnieniem przestępstwa zagrożonego karą aresztu na czas do sześciu miesięcy⁴. Kara pracy poprawczej nie spotkała się z przychylnym przyjęciem doktryny. Zarzucano jej głównie, że w swej istocie ma jedynie postać grzywny — i to rozłożonej na raty, przez co jej walory wychowawcze są niewielkie⁵.

Słowa krytyki zapewne miały wpływ na przebieg prac legislacyjnych nad projektem kodeksu z 1969 roku, kiedy to wprawdzie przywrócona została myśl o wprowadzeniu do prawa karnego kary pracy na rzecz „dobra ogólnego”, ale dodatkowo wzbogacono treść tej kary o inne niż „obowiązek wykonywania pracy wskazanej przez sąd” (w wymiarze od 20 do 50 godzin w stosunku miesięcznym⁶) obligatoryjne treści, które

¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku — Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 553), tekst jedn. z dnia 20 lipca 2018 roku (Dz.U. z 2018 r. poz. 1600 ze zm.).

² Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 roku — Kodeks karny (Dz.U. Nr 13, poz. 94 ze zm.).

³ Ustawa z dnia 27 kwietnia 1950 roku (Dz.U. Nr 20, poz. 162 ze zm.).

⁴ Zob. również: Ustawa o orzecznictwie karno-administracyjnym. (Dz.U. z 1951 r. Nr 66, poz. 454 ze zm.).

⁵ J. Bafia, *System kar zasadniczych w świetle k.k. z 1969 r.*, „Przegląd Penitencjarny”, 1969, nr 2, s. 12.

⁶ Zgodnie z art. 34 § 2 d.k.k. wobec osoby zatrudnionej w usamodzielnym zakładzie pracy ustawodawca dopuszczał możliwość potrącenia od 10 do 25% z wynagrodzenia

znacznie wyraźniej akcentowały fakt „ograniczenia wolności” sprawcy, wobec którego kara została orzeczona. Z perspektywy art. 33 § 2 d.k.k. wskazać należy również:

- zakaz zmiany miejsca stałego pobytu bez zgody sądu,
- pozbawienie prawa sprawowania funkcji w organizacjach społecznych,
- obowiązek udzielania wyjaśnień dotyczących przebiegu kary.

Nie ulega wątpliwości, że wiodącym elementem kary ograniczenia wolności budującym jej treść był (i pozostał) obowiązek wykonywania pracy przez sprawcę⁷. Nie zmienia to faktu, że ocena w zakresie potencjalnego zarzutu uchylania się od odbywania kary, dokonywana w związku z ewentualnością orzeczenia kary zastępczej obejmowała sposób realizacji i podporządkowania się każdemu z obowiązków kształtujących obligatoryjnie treść kary ograniczenia wolności oraz elementów fakultatywnych — o ile sąd tak orzekł. (art. 122 § 1 zdanie drugie d.k.k.w.⁸).

Obowiązek pracy mógł być orzeczony przez sąd w jednym z następujących wariantów:

- nieodpłatnej dozorowanej pracy na cele publiczne w zakładzie uspołecznionym lub instytucji użyteczności publicznej w wymiarze 20–50 godzin w stosunku miesięcznym,

na rzecz Skarbu Państwa albo na cel społeczny wskazany przez sąd. Sprawca nie mógł w okresie odbywania kary rozwiązać stosunku pracy bez zgody sądu. Nie można było go również przenieść na wyższe stanowisko. Zob. też art. 34 § 3 d.k.k.

⁷ Podobnie jak ma to miejsce w większości krajów Europy Zachodniej, z tą jednak różnicą, że określenie „praca na rzecz lokalnej społeczności” obejmuje dwie podstawowe formy. Pierwsza jawi się w postaci samoistnej — jako środek polegający na orzeczeniu przez sąd obowiązku pracy społecznie użytecznej o charakterze wychowawczo-socjalizującym w oznaczonym wymiarze godzin (*community service order*). Druga z form tej kary (*combination order*) łączy obowiązek pracy z nadzorem sądowym sprawowanym przez urzędnika i kuratora sądowego (*probation officer*), których zadania skupiają się wokół działań zmierzających do zapewnienia realizacji obowiązku pracy oraz socjalno-pomocowych walorów wsparcia omawianego środka penalnego. Szerzej na ten temat zob. J. Zagórski, *Orzekanie i wykonywanie kary ograniczenia wolności oraz pracy społecznie-użytecznej w Polsce w świetle analizy przepisów i wyników badań*, Warszawa 2003, s. 22–24.

⁸ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 roku — Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. Nr. 13, poz. 98 ze zm.).

— potrącenia z wynagrodzenia za pracę w wysokości od 10–25% na rzecz Skarbu Państwa albo na cel społeczny wskazany przez sąd,

— skierowania osoby niepracującej do odpowiedniego społeczniego zakładu w celu wykonywania odpłatnej pracy z jednoczesnym potrąceniem od 10–25% wynagrodzenia na rzecz tego zakładu na potrzeby związane z wykonywaniem tej kary albo na cel społeczny wskazany przez sąd⁹.

Nadto zgodnie z art. 35 d.k.k. sąd mógł zobowiązać skazanego do naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem lub do przeproszenia pokrzywdzonego.

W ramach instytucjonalnych postępowań związanych z wykonywaniem kary ograniczenia wolności na uwagę zasługują w szczególności postępowania incydentalne. Do takich postępowań zaliczyć trzeba oczywiście umorzenie oraz zawieszenie postępowania wykonawczego (art. 17 d.k.k.w.) oraz zwłaszcza odroczenie wykonania kary ograniczenia wolności. Ustawodawca dopuszczał możliwość odroczenia wykonania tej kary w formie zarówno obligatoryjnej, jak i fakultatywnej (art. 123 d.k.k.w.).

Materialną przesłanką odroczenia w formie obligatoryjnej było powołanie skazanego do czynnej służby wojskowej. Mając na uwadze formalną przesłankę omawianej instytucji, ustawodawca przyjął, że odroczenie wykonania kary trwało do czasu ukończenia służby w wojsku.

Natomiast w kwestii przesłanki odroczenia wykonania kary ograniczenia wolności w formie fakultatywnej, sąd mógł dopuścić taką ewentualność w przypadku, gdy przemawiał za tym szczególny interes społeczny lub jeżeli natychmiastowe wykonanie kary pociągnęłoby skutki zbyt ciężkie dla skazanego lub jego rodziny.

Biorąc pod uwagę, że w aktualnie obowiązującym kodeksie karnym wykonawczym jedyną przesłanką, która została pominięta przez ustawodawcę, był „szczególny interes społeczny”, w tym miejscu wypada przyjrzeć się jej zakresowi. Pozostałe, związane zarówno z odroczeniem obligatoryjnym, jak i fakultatywnym, zostaną omówione w dalszej części opracowania, już na tle prawa pozytywnego.

Badania prowadzone w okresie obowiązywania wcześniejszego ustawodawstwa karnego pokazywały, że „szczególny interes społeczny” był

⁹ Art. 34 d.k.k.

podstawową (to znaczy taką, na podstawie której sądy orzekały najczęściej) przesłanką uzasadniającą wnioski skazanych na gruncie postępowań incydentalnych w ogóle¹⁰. Wnioski takie były składane szczególnie przez osoby będące rolnikami w okresie spiętrzonych prac polowych — wiosną i jesienią. Nie była to jednak okoliczność wystarczająca do uwzględnienia wniosku przez sąd. Przed wydaniem orzeczenia sądy badały inne istotne okoliczności, a zwłaszcza powierzchnie areału, na którym skazany pracował, liczbę osób (najczęściej członków rodziny) mogących pracować w danym gospodarstwie, bacząc na wiek tych osób, stan ich zdrowia itp. Do innych przyczyn odroczenia wykonania kary ze względu na szczególnie interes społeczny zaliczano konieczność realizacji przez skazanego określonych zamówień i wywiązania się z zaciągniętych zobowiązań (na przykład produkcyjnych), a także udział w usuwaniu skutków klęsk żywiołowych czy to innych ważnych ze „społecznego punktu widzenia” okoliczności. Trzeba tu również zauważyć, że mowa przede wszystkim o okresie odmiennych uwarunkowań społeczno-ekonomicznych istniejących w państwie socjalistycznym. Najpewniej z tego powodu już w czasie prac nad nowym kodeksem karnym wykonawczym szczególnie interes społeczny — jako fakultatywna przesłanka orzekania w postępowaniach incydentalnych dotyczących zarówno kary ograniczenia wolności, jak i pozbawienia wolności — nie była brana pod uwagę.

Kara ograniczenia wolności, jako kara terminowa, zostaje wykonana z chwilą upływu okresu, na jaki została orzeczona. Pomijając kwestię na przykład umorzenia postępowania wykonawczego na skutek śmierci skazanego, ustawodawca otworzył możliwość zwolnienia przez sąd skazanego z odbywania reszty kary ograniczenia wolności (art. 124 d.k.k.w.). Nie zostały jednak w ustawie wskazane ani czas, po upływie którego taki wniosek może zostać złożony, ani przesłanki materialne, co pozostawia decyzję w tej sprawie w gestii sądu. Wskazane zostało jedynie, że wniosku skazanego lub jego obrońcy w tym przedmiocie nie rozpoznaje się, o ile został złożony przed upływem trzech miesięcy od wydania postanowienia

¹⁰ Zob. E. Hansen, *W sprawie przerywania kary pozbawienia wolności w odniesieniu do rolników*, „Chłopska Droga” 1965, nr 65; W. Welman, *Udzielanie przerw w odbywaniu kary pozbawienia wolności*, „ZPA” 1971, nr 19, s. 68; S. Paweł, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 1972, s. 237; G. Wiciński, *Przerwa w odbywaniu kary pozbawienia wolności*, Łódź 1994, s. 98–100.

o odmowie zwolnienia. Ograniczenie takie nie dotyczyło zakładu pracy lub instytucji użyteczności publicznej (art. 124 § 2 d. k.k.w.).

W przedstawionym kształcie kara ograniczenia wolności stanowiła niewątpliwie *novum* w polskim prawie karnym, będąc w zamyśle ustawodawcy alternatywą dla krótkoterminowej kary pozbawienia wolności. Pomimo pewnych zastrzeżeń, które można było podnosić w związku z przyjęciem nowych rozwiązań — dotyczących na przykład wąskich ram stosowania tej kary, przymusu pracy czy „równoważnego” (1:1) przelicznika obowiązującego przy orzekaniu kary zastępczej¹¹ generalnie — kara ograniczenia wolności została przyjęta przychylnie zarówno przez doktrynę, jak i praktyków. Potwierdzeniem niech będzie tutaj wypowiedź prof. Jerzego Śliwowskiego, który zauważył, że:

jest to w skali światowej nowy środek karny oparty na swoistej, postępowej idei ekonomii penitencjarnej, nakazującej możliwie najoszczędniej gospodarować największym dobrem człowieka — wolnością. Stanowi ona wielką zdobycz polskiego prawa i polityki penitencjarnej. Zaslugą jej jest znalezienie możliwości umiejętnego i harmonijnego przejścia między pozbawieniem wolności, a tak dolegliwym środkiem, który integralnego pozbawienia wolności nie stosuje¹².

Przechodząc do obowiązującej kodyfikacji karnej, trzeba wyraźnie odróżnić regulacje zawarte w tekście pierwotnym kodeksu karnego i kodeksu karnego wykonawczego z 1997¹³ od zmian, które w toku kolejnych nowelizacji podążały w kierunku zmiany polityki kryminalnej, a zwłaszcza polityki wymiaru kary¹⁴. W projekcie realizacji takiego zamysłu słusznie przyjęto, że „kosztom warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności — kara ograniczenia wolności powinna odgrywać znacznie większą rolę, niż to miało miejsce wcześniej”.

¹¹ Z drugiej strony — patrząc na tę regulację, można przyjąć, że ów przelicznik, niekorzystny dla sprawcy skazanego na karę ograniczenia wolności, powinien motywować do sumiennego odbywania kary, aby uniknąć osadzenia w zakładzie karnym.

¹² J. Śliwowski, *Kara ograniczenia wolności*, „Gazeta Sądowa i Penitencjarna” 1968, nr 12.

¹³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. o — Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 553 ze zm.); ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku — Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. Nr 90, poz. 557 ze zm.).

¹⁴ Zob. G. Wiciński, *Przedmiot i zakres polityki karania*, [w:] *Doprawdy litość to zbrodnia. Księga jubileuszowa z okazji 70 urodzin Profesora Bogusława Sygita*, red. B. Hołyst, Łódź 2018, s. 471–487.

Uprzedzając późniejsze uwagi, już na tym etapie opracowania warto zauważyć, że nie wszystkie nowelizacje kodeksu karnego, które następowały na przestrzeni kolejnych lat po 1997 roku, stwarzały możliwość realizacji zamierzonego celu. Na mocy art. 32 k.k. w katalogu kar przewidzianych do stosowania w nowym prawie karnym ustawodawca statuował w punkcie 2 tego artykułu przedmiotową karę — co jest rzeczą oczywistą — poddając jednak jej kształt (i treść) istotnym korektom w porównaniu do stanu prawnego istniejącego w kodyfikacji poprzedniej. Przede wszystkim wyznaczony został inny okres, na jaki można było orzekać karę ograniczenia wolności. Z dniem wejścia kodeksu karnego w życie, co do zasady (po myśli art. 34 § 1 k.k.) karę ograniczenia wolności wymierzana była od jednego do dwunastu miesięcy. O ile obniżenie dolnej granicy należy oceniać pozytywnie, o tyle „skrócenie” kary o połowę znacząco ograniczało możliwość jej szerszego stosowania. W efekcie obniżona została pozycja kary ograniczenia wolności w strukturze kar wymierzanych w Polsce, co z kolei doprowadziło w kolejnych latach do swoistej aberracji polityki wymiaru kary za sprawą bezrefleksyjnego orzekania warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności, którą to instytucję postrzegano jako panaceum w obliczu przeludnienia zakładów karnych¹⁵. Przez blisko dziesięć lat nie dostrzegano poglądów głoszących potrzebę modyfikacji polityki karnej w taki sposób, aby wobec części osób, którym wykonanie kary izolacyjnej warunkowo zawieszono, wymierzać wysoką grzywnę albo karę ograniczenia wolności¹⁶.

¹⁵ Sięgając do najbardziej kontrowersyjnego w tym względzie okresu, czyli początków obecnego milenium, odsetek wyroków z orzeczeniem warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności przekraczał 65%. Dla porządku dodajmy, że średnio w około 10% orzekana była kara ograniczenia wolności. Problem był tym głębszy, że jedynie wobec niespełna 30% osób z warunkowym zawieszeniem wykonania kary pozbawienia wolności sądy stosowały dozór kuratorski i w takiej też skali nakładane były obowiązki okresu próby (art. 72 k.k.). Szerzej na ten temat zob. L. Tyszkiewicz, S. Kosmowski, *O efektywności prawa karnego, ciemnej liczbie, wiktyimizacji i rozmiarach narkomani*, „Archiwum Kryminologii” 26, 2001/2002, s. 123; T. Szymanowski, *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego*, Warszawa 2004, s. 9.

¹⁶ A. Baładynowicz, *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Warszawa 2006, s. 92; K. Krajewski, *Główne tendencje polskiej polityki karnej ostatnich dwudziestu lat*, [w:] *Problemy aktualnej polityki karnej w Polsce na tle przeludnienia zakładów karnych*, red. J. Jakubowska-Hara, C. Nowak. Warszawa 2010, s. 33–34.

Kolejną, a zasługującą na uwagę zmianą było włączenie dozoru kuratora, osoby godnej zaufania bądź właściwej instytucji lub organizacji społecznej do projektu, jakim jest kara ograniczenia wolności, przyjmując w tym względzie konstrukcję fakultatywną (art. 36 § 1 k.k.) i łącząc *de facto* taką ewentualność z obowiązkami wymienionymi w art. 72 § 1, jakie można nałożyć na sprawcę w czasie odbywania kary¹⁷. W uzasadnieniu do kodeksu karnego słusznie podniesiono, że ustanowienie dozoru ma tu szczególne znaczenie. Nie chodzi bowiem tylko o kontrolę zachowania skazanego, ale także o udzielenie mu stosownej pomocy w osiągnięciu wychowawczego celu wykonania tej kary — określonego w art. 53 § 1 k.k.w.¹⁸ Zakłada się nadto, że dozór co do zasady będzie wykonywał kurator zawodowy¹⁹.

Rozwiązaniem, które z całą pewnością wykazuje cechy podejsścia nowatorskiego, było otwarcie przez ustawodawcę możliwości warunkowego zawieszenia wykonania kary ograniczenia wolności (art. 69 §1 k.k.)²⁰. Przyznać trzeba jednak, że nie każde nowatorskie koncepcje zasługują na akceptację, a instytucja, o której mowa, jest tego jaskrawym przykładem.

Z polityczno-kryminalnego punktu widzenia, którego częścią jest polityka karna (wymiaru kary), zamysł warunkowego zawieszenia wy-

¹⁷ Początkowo zgodnie z art. 36 § 2 k.k. spośród katalogu obowiązków art. 72 § 1 k.k. uwzględniono przeproszenie pokrzywdzonego, wykonywanie ciężącego obowiązku łożenia na utrzymanie innej osoby lub powstrzymania się od nadużywania alkoholu lub używania innych środków odurzających. Kolejne nowelizacje art. 72 § 1 k.k. poszerzyły przedmiotowy katalog, a w ślad za tym i możliwość ich orzekania wraz z karą ograniczenia wolności — zob. art. 72 § 1 k.k. (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r. poz. 1138 n.). Nadto sąd może zobowiązać skazanego do naprawienia szkody w całości lub w części albo do uiszczenia świadczenia pieniężnego (zob. art. 36 § 2 k.k., obecnie — art. 35 § 4 k.k.). W obecnym stanie prawnym sądowy kurator zawodowy realizuje wszystkie czynności związane z organizowaniem i kontrolowaniem kary ograniczenia wolności, podobnie jak obowiązków nałożonych przez sąd na skazanego (art. 55 § 2 k.k.w.) — zob. Dz.U. z 2009 r. Nr 206, poz. 1589.

¹⁸ „Wykonywanie kary ograniczenia wolności ma na celu wzbudzenie w skazanym woli kształtowania jego społecznie pożądaných postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego”.

¹⁹ Zob. *Uzasadnienie rządowego projektu nowego kodeksu karnego*, [w:] *Nowe kodeksy karne z 1997 r. z uzasadnieniami*, Warszawa 1997, s. 140.

²⁰ W przepisie tego artykułu przyjęto podobną instytucję także wobec grzywny orzeczonej jako kara samoistna.

konania kary wolnościowej już od strony czysto dogmatycznej powinien budzić głębokie wątpliwości, jeśli spojrzeć na genezę, funkcje oraz cele środków związanych z poddaniem sprawcy próbie. Potwierdzeniem dla prezentowanej oceny jest zestawienie statystyczne, z którego wynika, że na przestrzeni siedmiu lat — to jest w okresie obowiązywania omawianej instytucji²¹ — sądy orzekały rzeczony środek penalny w granicach 1–4% w skali roku²².

Przechodząc do najistotniejszej kwestii, jaką jest bez wątpienia treść kary ograniczenia wolności, należy wskazać, że zmiany, które nastąpiły w relacji do unormowań poprzedniej kodyfikacji — najogólniej rzecz ujmując — były w swym głównym nurcie logiczną konsekwencją przemian ustrojowych po roku 1989. Zrezygnowano bowiem z zakazu sprawowania przez sprawcę funkcji w organizacjach społecznych (art. 33 § 2 pkt 3 d.k.k.), zaś obowiązek wykonywania pracy wskazanej przez sąd — „nieodpłatnej kontrolowanej na cele społeczne” (art. 35 § 1 k.k.) nie był już realizowany w „odpowiednim u s p o ł e c z n i o n y m zakładzie pracy” (art. 34 § 1 d.k.k.), lecz w odpowiednim zakładzie pracy, placówce służby zdrowia, opieki społecznej, organizacji lub instytucji niosącej pomoc charytatywną albo na rzecz społeczności lokalnej, w wymiarze od 20 do 40 godzin w stosunku miesięcznym²³.

W obecnym brzmieniu art. 35 § 1 k.k., ustalonym mocą ustawy z 2009 roku²⁴, przyjęto jedynie, że „[n]ieodpłatna, kontrolowana praca na cele społeczne jest wykonywana w wymiarze od 20 do 40 godzin w stosunku miesięcznym”, co oznacza, że sąd orzekający już nie wskazuje miejsca wykonywania pracy przez skazanego²⁵. Właściwym organem jest tu sądowy kurator zawodowy, który w terminie siedmiu dni od doręczenia orzeczenia

²¹ Zob. art. 1. pkt. 33 ustawy z dnia 20 lutego 2015 roku, o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw. (Dz.U. z 2015 r. poz. 396).

²² Wszystkie dane statystyczne podane w opracowaniu, publikowane były na stronie Ministerstwa Sprawiedliwości — Wydział Statystycznej Informacji Zarządczej Ministerstwa Sprawiedliwości.

²³ Art. 34 § 1 d.k.k. przewidywał pracę w wymiarze do 50 godzin w stosunku miesięcznym.

²⁴ Ustawa z dnia 5 listopada 2009 roku o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2009 r. Nr 206, poz. 1589).

²⁵ Por. art. 35 § 3 k.k. pierwotnego tekstu k.k.

wzywa skazanego i „określa po jego wysłuchaniu rodzaj, miejsce i termin rozpoczęcia pracy” (art. 57 § 1 k.k.w.)²⁶.

Nie ulega wątpliwości, że orzeczenie obowiązku pracy wobec osoby, która wykonuje pracę zarobkową, byłoby rozwiązaniem nie tylko nieracjonalnym, ale i niehumanitarnym wobec konieczności wykonywania przez sprawcę pracy nawet przez kilkanaście godzin w dniach wyznaczonych na realizację kary.

Omawiane zagadnienie toruje drogę powrotu do kwestii potrącenia z wynagrodzenia jako formy kary ograniczenia wolności, istniejącej w Polsce w latach pięćdziesiątych, kiedy to obowiązek pracy był powszechny. Uznano najpewniej, że nie można dopuścić, aby po ośmiu godzinach pracy zawodowej dalsza praca była wykonywana w formie obowiązku wynikającego z mocy wyroku sądowego. W tej sytuacji wypada zasadnie przyjąć, że jedyną możliwą formą kary ograniczenia wolności może być potrącenie z wynagrodzenia z tytułu aktualnie wykonywanej pracy. Jak wiadomo, omawiana forma kary ograniczenia wolności istnieje do dziś.

Słowa krytyki wobec tej formy kary skupiały się od samego początku wokół zarzutu, że faktycznie nie mamy tu do czynienia z karą ograniczenia wolności, lecz z „grzywną rozłożoną na raty”. Niestety również obecnie można się zderzyć z podobnym poglądem, którego ani lata temu, ani zwłaszcza obecnie nie można zaakceptować²⁷.

Po pierwsze, potrącenie wynagrodzenia jest potrąceniem z a p r a c ę, co oznacza, że skazany na przykład 20% z wynagrodzenia za wykonywaną pracę przeznacza na rzecz orzeczonej kary, a nie „na swój rachunek”, środki zaś, które zostaną uiszczone z tytułu kary grzywny, niekoniecznie muszą uszczuplić majątek sprawcy. Po drugie, *quasi*-probacyjna charakterystyka kary ograniczenia wolności wyrażona treścią art. 34 § 3 k.k. zakłada udział kuratora sądowego w organizowaniu i kontrolowaniu wykonywanej kary oraz obowiązków nałożonych na sprawcę (art. 55 § 2 k.k.w. w związku z art. 34 § 3 k.k.). Po trzecie, środki z potrąconego wynagro-

²⁶ Zob. również art. 58 k.k.w.

²⁷ Warto zauważyć, że w okresie minionego ćwierćwiecza kara ograniczenia wolności w formie potrącenia z wynagrodzenia — statystycznie rzecz ujmując, orzekana była w przedziale 1–3%. Jedynym racjonalnym uzasadnieniem takiego stanu może być argument zakładający, że osoby skazywane na tę karę wcześniej nie były nigdzie zatrudnione na podstawie tytułu prawnego.

dzenia za pracę nie są w świetle obecnego stanu prawnego przekazywane na rzecz Skarbu Państwa (jak ma to miejsce w przypadku kary grzywny), lecz na cel wskazany przez sąd (art. 59 § 1 k.k.w.).

Z powyższego jasno wynika, że w przypadku orzeczenia kary grzywny sankcja karna jawi się w zgoła odmiennych kształtach już z perspektywy funkcji kary²⁸, jej osobistego charakteru²⁹, a zwłaszcza celu, który w odróżnieniu od jasno określonego wychowawczego waloru wykonywania kary ograniczenia wolności (art. 53 k.k.w.) w przypadku orzeczenia grzywny wydaje się być głęboko problematyczny.

Analizując najistotniejsze aspekty ewolucji treści kary ograniczenia wolności w okresie obowiązywania kodeksu karnego z 1997 roku, nie sposób pominąć nowelizacji tego aktu prawnego, która miała miejsce w 2015 roku³⁰. Przyznać trzeba, że wprowadzone wówczas do prawa karnego zmiany były daleko idące, ale mówienie o rekodyfikacji tej gałęzi prawa — co się zdarzało — było jednak przesadzone. Z racji tematu opracowania, w orbicie zainteresowań, niech pozostaną dwa zagadnienia. Przede wszystkim okres, na jaki sąd może orzec karę ograniczenia wolności, wydłużony został do dwóch lat³¹. Przyjmując z pełną aprobatą tę część noweli k.k., trzeba zauważyć, że zmiana ta była w oczywisty sposób skorelowana z nowelizacją (w kierunku przeciwnym) formalnej przesłanki warunkowego zawieszenia wykonania kary (art. 69 k.k.)³², które obecnie przy zaistnieniu dodatniej prognozy kryminologicznej otwiera sądowi możliwość warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności orzeczonej na czas do jednego roku³³. Z punktu

²⁸ Podstawową (często jedyną) funkcją kary grzywny jest funkcja prewencyjna — rozumiana jako powściągająca przed popełnieniem kolejnego przestępstwa.

²⁹ Zasada osobistego charakteru kary kryminalnej zakłada, że może być ona ponoszona tylko przez sprawcę przestępstwa, ustawodawca nie nakazuje bowiem organom państwa ingerować w to, z czyich funduszy grzywna została zapłacona. Pomijam w tym miejscu instytucję tak zwanych pozaprawnych skutków skazania, która ma charakter kryminologiczny.

³⁰ Ustawa z dnia 20 lutego 2015 roku o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r. poz. 396).

³¹ *Ibidem*, art. 1 pkt 5.

³² *Ibidem*, art. 1 pkt 33.

³³ Wcześniej ów środek związany z poddaniem sprawcy próbie stosowano wobec sprawców skazywanych na okres do dwóch lat pozbawienia wolności.

widzenia polityki kryminalnej był to zabieg wyjątkowo udany w dążeniu do przesunięcia akcentu w polityce wymiaru kary — z „nadużywanego” w praktyce (w nieakceptowanej skali)³⁴ stosowania środka probacyjnego właśnie na rzecz kary ograniczenia wolności³⁵.

Dla porządku należy dodać, że w ramach omawianej nowelizacji do projektu, jakim jest kara ograniczenia wolności, włączony został system dozoru elektronicznego, stosowany w związku z obowiązkiem pozostawania skazanego „w miejscu stałego pobytu lub innym wyznaczonym miejscu”³⁶. Zasadność przywołanej regulacji zdawała się być mocno kontrowersyjna, i to nie tylko ze względu na brak możliwości technicznych tak szerokiego stosowania w Polsce SDE w tamtym czasie, ale i ze względów czysto praktycznych — biorąc pod uwagę, że czynności związane z organizowaniem i kontrolowaniem wykonywania kary ograniczenia wolności realizował (i tak jest obecnie) sądowy kurator zawodowy. Po krótkim czasie, bo już w 2016 roku, ustawodawca, postępując racjonalnie, uchylił uchwalony rok wcześniej przepis kodeksu karnego³⁷.

Podsumowując dotychczasowe rozważania skupione wokół problematyki dotyczącej przede wszystkim instytucjonalnej ewolucji przepisów budujących treści kary ograniczenia wolności, należy wskazać, że w świetle obecnego stanu prawnego (art. 34 § 1a i § 2 k.k., art. 35 § 1 i § 2 k.k.), treść tej kary w formie obligatoryjnej obejmuje:

- obowiązek nieodpłatnej kontrolowanej pracy na cele społeczne (w wymiarze od 20 do 40 godzin miesięcznie) lub potrącenie wynagrodzenia za pracę (od 10 do 25% w stosunku miesięcznym) na wskazany przez sąd cel społeczny wraz z zakazem rozwiązania bez zgody sądu stosunku pracy,

- zakaz zmiany miejsca stałego pobytu przez skazanego bez zgody sądu,

- obowiązek udzielania wyjaśnień dotyczących przebiegu odbywania kary sądowi oraz sądowemu kuratorowi zawodowemu.

³⁴ Szerzej na ten temat zob. G. Wiciński, *Postępowania incydentalne związane z wykonaniem kary pozbawienia wolności w programie probacji*, Łódź 2012, s. 313–315.

³⁵ Dane statystyczne potwierdzające prezentowane stanowisko zostały ujęte w dalszej części opracowania.

³⁶ Art. 1 pkt 5 ustawy z dnia 20 lutego 2015 roku (Dz.U. z 2015 r. poz. 396).

³⁷ Art. 1 ustawy z dnia 11 marca 2016 roku o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz ustawy — Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2016 r. poz. 428).

Do naczelnej zasady związanej z wykonywaniem kar wolnościowych należy zaliczyć dyrektywę głosząca potrzebę takiego ukształtowania treści kary ograniczenia wolności, aby w możliwie największym stopniu uprawdopodobnić (dążyć) do ich faktycznej (efektywnej) egzekucji w postępowaniu wykonawczym. Innymi słowy — jeżeli sąd orzekł karę nieskutkującą pozbawieniem wolności, to na etapie postępowania wykonawczego należy uczynić wszystko, co jest możliwe — stosując odpowiednie przepisy prawa karnego wykonawczego — aby skazany w ramach procedury kary zastępczej nie musiał trafić do zakładu karnego. Taką ewentualność należy formatować w logice klauzuli *ultima ratio* (na co zresztą zwrócił uwagę SN w swojej uchwale z dnia 25 lutego 2002 roku³⁸). Ważną w tym względzie jest również dyrektywa zawarta w art. 58 § 2a k.k., która zakazuje orzekania kary ograniczenia wolności w postaci nieodpłatnej kontrolowanej pracy na cele społeczne, „jeżeli stan zdrowia oskarżonego lub jego właściwości i warunki osobiste uzasadniają przekonanie, że oskarżony nie wykona tego obowiązku”.

Instytucje, które na etapie postępowania wykonawczego w realny sposób prowadzą do realizacji zakreślonego powyżej celu — to znaczy otwierają możliwość efektywnego wykonania kary ograniczenia wolności — związane są z potrzebą elastycznego kształtowania przez sąd treści kary w tym postępowaniu. Nie należy oczywiście pomijać i tego, że instytucje prawa karnego wykonawczego służą pogłębianiu zasady humanitaryzmu, indywidualizacji wykonania kary oraz możliwości realizacji jej wychowawczego celu, a w ślad za tym reintegracji społecznej sprawcy przestępstwa. Kodeksowe instytucje (możliwości), o których mowa, można — najogólniej rzecz ujmując — usystematyzować w dwóch płaszczyznach, wpisujących się w projekt modyfikacji wewnętrznej kary ograniczenia wolności oraz modyfikacji zewnętrznej tej kary³⁹.

³⁸ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 25 lutego 2002 roku, IKZP2/02, OSNKW 2002, Nr 5–6, poz. 30; zob. też K. Postulski, *Glosa do Uchwały SN z dnia 25 lutego 2002 r., I KZP 2/02*, „Palestra” 2003, nr 1–2.

³⁹ Kryterium modyfikacji wewnętrznej wyznaczają instytucje, które nie oddziałują na zmianę rodzaju sankcji, formy ani czasu jej trwania. Cechy te można przypisać większości postępowań autonomicznych związanych z wykonywaniem kary oraz postępowań incydentalnych. Założenia przeciwne wyznaczają granice zewnętrznej modyfikacji kary. Szerzej na ten temat zob. G. Wiciński, *Postępowania incydentalne...*, s. 77–94.

Nie ulega wątpliwości, że wykonanie prawomocnego wyroku sądu, który orzekł karę ograniczenia wolności, oparte jest na założeniu, iż właśnie w taki rodzaj kary prowadzi do osiągnięcia jej finalnego celu, jakim jest readaptacja społeczna sprawcy, zaś „droga”, która ma do tego prowadzić, skupia się wokół wychowawczych walorów wykonywania kary (art. 53 k.k.w.). Mając na względzie przyjęte założenie oraz dążenie do efektywnego wykonania kary, jej wewnętrzną strukturę budują instytucje prawa karnego wykonawczego, które stwarzają sądowi (art. 2 pkt 1 k.k.w.) możliwość modyfikacji treści tej kary w postępowaniu wykonawczym. Oznacza to, że mamy do czynienia z procesem dynamicznym, w duchu zasady indywidualizacji prowadzonym przez organy postępowania wykonawczego w kierunku zmierzającym do osiągnięcia założonych celów. Postępowania, o których mowa, wpisują się w katalog postępowań autonomicznych, będących instytucjonalnym wyrazem przede wszystkim możliwości, jakie stwarza art. 61 k.k.w. Z mocy przepisu, a szczególnie jego pierwszego paragrafu — sąd może w okresie wykonywania kary ustanawiać, rozszerzać lub zmieniać obowiązki, o których stanowi art. 34 § 3 k.k., a nawet zwolnić sprawcę od wykonywania obowiązków, które wcześniej zostały na niego nałożone. Dotyczyć to może orzeczonego świadczenia pieniężnego (art. 39 pkt 7 k.k.) oraz obowiązków probacyjnych⁴⁰ ujętych w art. 72 § 1 pkt 2–7a k.k. Ustawodawca słusznie wyszedł bowiem z założenia, że w okresie wykonywania kary ograniczenia wolności celowość utrzymywania określonego obowiązku — głównie ze względów wychowawczych — może być bezprzedmiotowa, na przykład gdy skazany poddał się terapii uzależnień (art. 72 § 1 pkt 6 k.k.), która przebiegła pomyślnie. Można także wskazać ewentualność przeciwną, to jest na przykład gdy skazany w okresie odbywania kary zaczął nadużywać alkoholu. Jest oczywistym, że w takiej sytuacji sąd (w najlepszym przypadku) powinien zobowiązać go powstrzymania się od nadużywania alkoholu (art. 72 § 1 pkt 5 k.k.). Podobne okoliczności i formy reakcji sądu na tle art. 72 §1 k.k. w związku z art. 61 § 1 k.k.w. można ilustrować dalszymi przykładami w zasadzie bez wyraźnych ograniczeń.

Z kolei jeśli chodzi o treść kary ograniczenia wolności w zakresie jej „głównego nurtu”, jakim jest bez wątpienia obowiązek wykonywania

⁴⁰ Zob. J. Śliwowski, *Kara ograniczenia wolności — studium penalistyczne*, Warszawa 1973, s. 120.

nieodpłatnej kontrolowanej pracy na cele społeczne lub potrącenie wynagrodzenia za pracę — również i w tym obszarze, kierując się względami wychowawczymi, dostrzegamy możliwość modyfikacji kary w postępowaniu wykonawczym. W tym wypadku „katalog” postępowań autonomicznych będzie się skupiał wokół instytucji art. 61 § 2 k.k.w., otwierających sądowi możliwość zmniejszenia orzeczonej w wyroku skazującym liczby godzin wykonywanej pracy w stosunku miesięcznym lub wysokości zasądzonych potrąceń z wynagrodzenia, oczywiście do ustawowych granic minimum, czyli odpowiednio do 20 godzin miesięcznie lub nie mniej niż 10% z pobieranego wynagrodzenia.

Podobnie w szeregu postępowań autonomicznych, które są przykładem wewnętrznej modyfikacji kary ograniczenia wolności w postępowaniu wykonawczym, sytuuje się motywowana obowiązками związanymi z wykonywaniem pracy zarobkowej, stanem zdrowia skazanego lub innymi ważnymi względami ewentualność rozliczenia przez sąd godzin nieodpłatnej kontrolowanej pracy w innych okresach niż miesięczny, rzecz jasna w granicach określonych okresem orzeczonej kary oraz łączną liczbą godzin wykonywanej pracy. Rozwiązanie, o którym mowa w art. 63b § 1 k.k.w., jest przykładem wsparcia skazanego w dążeniu do efektywnego wykonania orzeczonej kary, choć jedyną możliwą interpretacją tej instytucji jest jej wąskie rozumienie⁴¹. Doniosłość procedur prowadzących do określonego celu jest, jak wcześniej podnoszono, motywowana zarówno względami polityczno-kryminalnymi, jak i uzasadnionym interesem sprawcy przestępstwa.

Obok przykładów postępowań autonomicznych w programie modyfikacji wewnętrznej wykonywania kary ograniczenia wolności sytuują się również postępowania incydentalne⁴². Należy zauważyć, że z perspektywy systematyki kodeksu karnego wykonawczego, instytucje definiujące te postępowania — w odróżnieniu od postępowań autonomicznych — zostały ujęte zarówno w części ogólnej, jak i szczególnej tego aktu prawnego.

⁴¹ Szerzej na ten temat zob. Z. Hołda, K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy*. Komentarz, Gdańsk 2005, s. 282–284.

⁴² Cechą charakteryzującą instytucje określane mianem postępowań incydentalnych jest wystąpienie okoliczności lub zdarzeń dotyczących skazanego, o których sąd w chwili orzekania nie wiedział albo nie mógł wiedzieć.

To oczywiście, że postanowienia części ogólnej k.k.w. dotyczą z zasady procedur odpowiednio związanych z wykonywaniem kar i środków penalnych orzeczonych w jurysdykcyjnym postępowaniu karnym, a w tym rzędzie oczywiście i kary ograniczenia wolności⁴³.

Modyfikację wewnętrzną tej kary w perspektywie postępowań incydentalnych, definiują następujące instytucje:

— wstrzymanie wykonania orzeczenia w wypadkach szczególnie uzasadnionych w trybie art. 9 § 4 k.k.w.,

— zawieszenie postępowania wykonawczego w trybie art. 15 § 2 k.k.w.⁴⁴,

— modyfikacja orzeczenia na podstawie art. 24 k.k.w.⁴⁵,

— odroczenie wykonania kary ograniczenia wolności — fakultatywne (art. 62 § 1 k.k.w.) na czas do sześciu miesięcy, jeżeli natychmiastowe wykonanie kary pociągnęłoby dla skazanego lub jego rodziny skutki zbyt ciężkie, albo obligatoryjnie (art. 62 § 2 k.k.w.) — w razie powołania sprawcy do czynnej służby wojskowej na okres jej trwania⁴⁶,

— przerwa wykonania kary ograniczenia wolności — obligatoryjnie (art. 63 § 1 k.k.w.), jeżeli stan zdrowia skazanego uniemożliwia wykonanie kary, to przerwy udziela się do czasu ustania przeszkody,

⁴³ Z punktu widzenia techniki legislacyjnej, prezentowaną tezę poważnie zakłóca „zakwalifikowanie” regulacji rozdziału VIIa (*System dozoru elektronicznego*) do przepisów części ogólnej k.k.w.

⁴⁴ Zgodnie z przepisem: „Jeżeli zachodzi długotrwała przeszkoda uniemożliwiająca postępowanie wykonawcze, a w szczególności jeżeli nie można ująć skazanego albo nie można wykonać wobec niego orzeczenia z powodu choroby psychicznej albo innej przewlekłej, ciężkiej choroby, postępowanie zawiesza się w całości lub w części na czas trwania przeszkody”.

⁴⁵ Zgodnie z przepisem § 1: „Jeżeli ujawnią się nowe lub poprzednio nieznane okoliczności istotne dla rozstrzygnięcia, sąd może w każdym czasie zmienić lub uchylić poprzednie postanowienie”. Natomiast § 2 stanowi, że „[n]iedopuszczalna jest zmiana lub uchylenie postanowienia, przewidzianego §1, na niekorzyść skazanego po upływie 6 miesięcy od dnia uprawomocnienia się postanowienia”. O modyfikacji wewnętrznej, będzie można mówić wówczas, gdy sąd w trybie art. 24 k.k.w. na przykład nałoży na skazanego dany obowiązek (art. 72 § 1 k.k.) albo go od obowiązku zwolni. Szerzej na ten temat zob. Z. Świda-Łagiewska, *Charakter prawny i zakres postępowania sądu w stadium wykonawczym w trybie art. 26 k.k.w.*, „Państwo i Prawo” 1986, nr 12, s. 51; Z. Hołda, [w:] *Wprowadzenie do kodeksu karnego wykonawczego*, Kraków 2003, s. LIX; Z. Hołda, K. Postulski, *Kodeks karny...*, s. 167–172.

⁴⁶ Przepisy art. 336 § 3 i 4 k.k. sąd może zastosować odpowiednio.

natomiast w przypadku powołania do czynnej służby wojskowej — do czasu ukończenia tej służby (art. 63 § 3 k.k.w.). Jeśli chodzi o przerwę fakultatywną, to zarówno materialna, jak i formalna przesłanka są tu zbieżne z odpowiednimi przepisami dotyczącymi odroczenia wykonania kary ograniczenia wolności.

Przechodząc do przykładów ilustrujących instytucjonalne formy zewnętrznej modyfikacji kary ograniczenia wolności w postępowaniu wykonawczym — i konsekwentnie odróżniając postępowania incydentalne i autonomiczne — zaczniemy od postępowań incydentalnych, do których należy zaliczać takie instytucje jak:

— umorzenie postępowania wykonawczego w oparciu o art. 15 § 1 k.k.w. w razie przedawnienia wykonania kary, śmierci skazanego lub innej przyczyny wyłączającej to postępowanie⁴⁷,

— modyfikacja orzeczenia w trybie art. 24 k.k.w., która prowadzi do zmiany formy, rodzaju kary albo czasu jej trwania⁴⁸

Omawiany rodzaj modyfikacji kary ograniczenia wolności, określony instytucjami torującymi drogę postępowaniom autonomicznym, skłania do wyróżnienia:

— ustawowej możliwości zmiany w szczególnie uzasadnionych wypadkach formy obowiązku wykonywania pracy, gdzie należy przyjmować, że 20 godzin pracy na cele społeczne jest równoważne 10% wynagrodzenia za pracę, przy czym orzeczona praca nie może przekroczyć 40 godzin w stosunku miesięcznym (art. 63a § 1 k.k.w.),

— zwolnienia skazanego z reszty kary ograniczenia wolności (art. 83 k.k.) o ile odbył on przynajmniej połowę orzeczonej kary, a nadto — w tym czasie przestrzegał porządku prawnego oraz wykonywał nałożone obowiązki, orzeczone środki karne, kompensacyjne czy przepadek,

— po upływie okresu, na jaki karę orzeczono — uznania jej za wykonaną z uwagi na osiągnięte cele tej kary (art. 53 k.k.w.), pomimo nie-

⁴⁷ Na podstawie wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 17 lipca 2018 roku sygn. akt K9/17 (Dz.U. z 2018 r. poz. 1387) przepis został uznany za niezgodny z Konstytucją RP w zakresie, w jakim nie czyni aktu abolicji indywidualnej negatywna przesłanką do prowadzenia postępowania karnow wykonawczego.

⁴⁸ O modyfikacji zewnętrznej będzie można mówić wówczas, gdy sąd w trybie art. 24 k.k.w. na przykład zwolni skazanego z reszty kary ograniczenia wolności, uznając ją za wykonaną (art. 83 k.k.), albo odwrotnie — uchylił w trybie art. 24 k.k.w. postanowienie wydane na podstawie art. 83 k.k.

wykonania pełnego wymiaru pracy albo potrącenia wynagrodzenia lub innych nałożonych na sprawcę obowiązków (art. 64 k.k.w.),

— kary zastępczej, będącej skutkiem uchylania się skazanego od odbywania kary ograniczenia wolności.

Z punktu widzenia nowelizacji kodeksu karnego wykonawczego w okresie jego obowiązywania, nie ulega wątpliwości, że instytucja kary zastępczej zasługuje na nieco szersze spojrzenie. Zgodnie z pierwotnym tekstem art. 65 § 1 k.k.w. skazanemu, który uchylał się od odbywania kary ograniczenia wolności, sąd zamieniał ją „w pierwszej kolejności” na zastępczą karę grzywny. Jeżeli jednak orzeczenie kary grzywny byłoby niecelowe albo skazany pomimo istniejących możliwości uiszczenia kary grzywny tego nie uczynił i nie sposób jej ściągnąć w drodze egzekucji, sąd orzekał zastępczą karę pozbawienia wolności⁴⁹.

Przedmiotowa instytucja, została znowelizowana w 2011 roku⁵⁰. W uzasadnieniu rządowego projektu nowelizacji słusznie zauważono, że

kara łagodniejsza rodzajowo (a taką jest grzywna) nie powinna być kara zastępczą za uchylanie się od wykonania kary rodzajowo surowszej. W przypadku zatem uchylania się skazanego od odbywania kary ograniczenia wolności, sąd zarządzał będzie wykonanie zastępczej kary pozbawienia wolności⁵¹.

Jednak głównie za sprawą orzecznictwa sądowego, które nie dostrzegło *continuum* na poszczególnych etapach działania sądu — bacząc na oczywisty związek art. 64 § 1 k.k.w. z czynnościami opisanymi w art. 65

⁴⁹ W przypadku zastępczej kary grzywny przyjęto, że jeden dzień kary ograniczenia wolności jest równoważny jednej stawce dziennej, natomiast przy zastępczej karze pozbawienia wolności „przelicznik” wyglądał (i wygląda) następująco: jeden dzień kary pozbawienia wolności jest równoważny dwóm dniom kary ograniczenia wolności (art. 65 § 2 tekstu pierwotnego k.k.w.); przy czym jeśli przestępstwo nie jest zagrożone karą pozbawienia wolności, to kara zastępcza nie może przekroczyć sześciu miesięcy (art. 65 § 4 k.k.w. i obecnie — art. 65 § 2 k.k.w.).

⁵⁰ Ustawa z dnia 16 września 2011 roku o zmianie ustawy — Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2011 r. Nr 240, poz. 1431).

⁵¹ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy — Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw z dnia 9 marca 2011 roku, druk nr 3961. Zob. też A. Ormowska, *Zmiany prawa karnego wykonawczego wprowadzone w latach 2009–2014 odnoszące się do kary ograniczenia wolności*, [w:] *Zmiany w prawie karnym wykonawczym w latach 2009–2014*, red. A. Kwieciński, Warszawa 2014, s. 173.

§ 1 k.k.w.⁵² — liczba zastępczych kar pozbawienia wolności wzrosła z 1842 w roku 2003, do 13 650 w 2012, co daje niespotykany wskaźnik wzrostu, bo sięgający 741%⁵³. Z drugiej jednak strony — ustawodawca wprost nie wskazał na możliwość „złagodzenia” obowiązku orzekania zastępczej kary pozbawienia wolności. Dopiero nowelizacja k.k.w., o której wcześniej była mowa (z 2015 roku), wprowadziła do prawa karnego wykonawczego instytucję wstrzymania wykonania kary zastępczej (art. 65a § 1 k.k.w.) w przypadku, gdy „skazany oświadczy na piśmie, że podejmie odbywanie kary ograniczenia wolności i podda się rygorom z nią związanym; wstrzymanie następuje do czasu wykonania orzeczonej kary ograniczenia wolności”⁵⁴. Oczywiście jeżeli skazany pomimo złożonego oświadczenia w dalszym ciągu uchyla się od odbywania kary ograniczenia wolności, sąd zarządzi wykonanie kary zastępczej (art. 65a § 2 k.k.w.). Niedopuszczalne jest nadto ponowne wstrzymanie w tej samej sprawie wykonania kary zastępczej (art. 65a § 6 k.k.w.)⁵⁵.

Wracając do wyjściowych wątpliwości, dotyczących „problemu” z orzekaniem łagodniejszej kary zastępczej (grzywny) wobec orzeczonej mocą wyroku sądowego kary ograniczenia wolności, wydaje się, że ów dysonans, którego niekorzystne wrażenie motywowało ustawodawcę do nowelizacji k.k.w., nie został jednak w pełni wyeliminowany. Za sprawą art. 431b k.k.w. skazany, wobec którego orzeczono zastępczą karę pozbawienia wolności, może bowiem odbyć tę karę w systemie dozoru elektronicznego. Z perspektywy oglądu czysto formalnego — istotnie kara pozbawienia wolności jest surowsza od kary ograniczenia wolności, jednak faktyczna dolegliwość kary odbywanej w „domowym zaciszu”,

⁵² K. Postulski, *Glosa...*, s. 210.

⁵³ Źródło danych statystycznych wykorzystanych w opracowaniu: Wydział Statystycznej Informacji Zarządczej Ministerstwa Sprawiedliwości.

⁵⁴ Szerzej na ten temat zob. np. K. Mrozek, *Wstrzymanie wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności w trybie art. 65a k.k.w.*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 46, 2017, s. 71–81.

⁵⁵ Należy zauważyć, że przyjęte rozwiązanie pozostaje w związku z „surogatem” zgody skazanego na odbywanie kary ograniczenia wolności, w wypadku bowiem, gdy skazany nie stawia się na wezwanie do odbycia kary lub w inny sposób uchyla się od odbycia kary ograniczenia wolności lub wykonania ciążących na nim obowiązków i oświadczy sądowemu kuratorowi zawodowemu, że nie wyraża zgody na podjęcie pracy, kurator kieruje do sądu wniosek o orzeczenie kary zastępczej (art. 57 § 2–3 k.k.w.).

najdelikatniej rzecz ujmując, dość wyraźnie odbiega w swej istocie od dolegliwości wynikającej z wykonywania kary ograniczenia wolności, zwłaszcza w formie nieodpłatnej kontrolowanej pracy na cele społeczne.

Wydaje się, że racjonalnym rozwiązaniem może być próba podążania za formułowanym wnioskiem *de lege ferenda*, w myśl którego możliwość korzystania przez sprawcę z dozoru elektronicznego w programie kary zastępczej, jako konsekwencji uchylania się od odbywania kary ograniczenia wolności, powinna zostać ograniczona do modelu *back door*⁵⁶. Osobnym zagadnieniem i otwartą kwestią pozostaje rozstrzygnięcie w przedmiocie okresu, po upływie którego sprawca mógłby złożyć wniosek o udzielenie zezwolenia na dalsze odbywanie zastępczej kary pozbawienia wolności w systemie dozoru elektronicznego.

Przedstawione stanowisko może sprawiać wrażenie braku konsekwencji z przyjętym wcześniej założeniem, że skoro sąd orzekł karę wolnościową, to skazany nie powinien doświadczyć izolacji penitencjarnej. Z drugiej jednak strony, bacząc na szerokie spektrum instytucjonalnych form modyfikacji kary ograniczenia wolności w duchu indywidualizacji jej efektywnego wykonania, to — od zmiany formy kary (treści) przez jej odroczenie, przerwę aż do zwolnienia z reszty kary czy uznaniu jej za wykonaną — śmiało można przyjąć, że fakt uchylania się sprawcy od odbycia kary będzie zwykle budowany przez sąd na solidnym fundamencie.

W dążeniu do pogłębiania abolicjonistycznych tendencji w polityce karania, których nie sposób kontestować, należy jednak pamiętać również o potrzebie respektowania funkcji represyjnej kary kryminalnej oraz powagi prawa karnego.

Skupiając się na analizie polityki karnej (wymiaru kary) w Polsce od czasu wejścia w życie obecnej kodyfikacji karnej i miejsca kary ograniczenia wolności w strukturze tych kar, nie sposób mieć wątpliwości, że nowelizacja prawa karnego z 2015 roku *in corpore* — określana (być może na wyrost) mianem rekodyfikacji — wydaje się być jednak adekwatnym odniesieniem wobec kary będącej przedmiotem opracowania. Wskaźnik dynamiki tej kary (przyjmując za punkt wyjścia rok 1999 =

⁵⁶ Zob. G. Wiciński, *Dozór elektroniczny — zagadnienia teorii i praktyki na tle założeń realizowanych w innych krajach*, [w:] *Złota księga jubileuszowa prof. zw. dr hab. dr honoris causa Brunona Hołysty*, red. B. Sygit, Warszawa 2015, s. 501–503.

100) w 2016 roku wyniósł 418,1. Odnosząc się do liczb bezwzględnych, z równą aprobatą należy przyjąć dynamikę orzeczeń sądowych, która wskazuje, że w 1999 roku na karę ograniczenia wolności zostało prawomocnie skazanych 15 648 sprawców, natomiast w roku 2016 była to już liczba sięgająca 61 720 orzeczeń. Jednak najważniejszą zmienną, będącą ewidentnie konsekwencją nowelizacji prawa karnego z 2015 roku, jest udział kary ograniczenia wolności w strukturze wszystkich kar orzekanych na przestrzeni lat w naszym kraju. Dość zauważyć, że ów udział kary ograniczenia wolności w 2015 roku oscylował w granicach 10%⁵⁷. Po tej dacie obserwujemy niespotykaną wcześniej w polskiej polityce karnej korektę. Już w 2016 roku omawiana kara była treścią 21,3% wszystkich orzeczeń sądowych, które prawomocnie zapadły w Polsce; w 2018 roku było to już 28,3%, a w 2019 — 29,5%⁵⁸.

Zaprezentowane dane statystyczne jasno pokazują, że nowelizacja prawa karnego z 2015 roku była najważniejszą w okresie obowiązywania obecnej kodyfikacji, już to z tego powodu, że realnie zmieniała miejsce kary ograniczenia wolności w strukturze wszystkich kar. Jest to okoliczność istotna również z dogmatycznego punktu widzenia, jako że w doktrynie pojawiały się — na co zwracano już uwagę — poglądy uznające karę ograniczenia wolności na gruncie przestępstw średniej mocy za „alternatywę” dla kary pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania⁵⁹. Wydaje się, że z perspektywy art. 58 § 1 k.k. oraz aktualnej polityki karnej omawiany rodzaj kary kryminalnej aspiruje do bycia postrzeganym jako forma reakcji prawnokarnej zgodna ze zwykłym porządkiem rzeczy w odniesieniu do przestępstw zagrożonych karą do pięciu lat pozbawienia wolności.

⁵⁷ Najniższy wskaźnik odnotowano w roku 2000 i wyniósł 6,6%, najwyższy zaś w roku 2004, kiedy to sięgnął 14%.

⁵⁸ Dla porządku dodajmy, że pozostały odsetek na przestrzeni ostatnich lat wypełniła kara grzywny — czyli średnio 35% i kara pozbawienia wolności poniżej 40%, w tym z warunkowym zawieszeniem jej wykonania w około 70%.

⁵⁹ Zob. np. A. Bałandynowicz, *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Warszawa 2006, s. 87–91.

Bibliografia

- Bafia J., *System kar zasadniczych w świetle k.k. z 1969 r.*, „Przegląd Penitencjarny” 1969, nr 2,
- Balandynowicz A., *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Warszawa 2006.
- Hansen E., *W sprawie przerywania kary pozbawienia wolności w odniesieniu do rolników*, „Chłopska Droga” 1965, nr 65.
- Hołda Z., [w:] *Wprowadzenie do kodeksu karnego wykonawczego*, Kraków 2003,
- Hołda Z., Postulski K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Gdańsk 2005.
- Krajewski K., *Główne tendencje polskiej polityki karnej ostatnich dwudziestu lat*, [w:] *Problemy aktualnej polityki karnej w Polsce na tle przebudowania zakładów karnych*, red. J. Jakubowska-Hara, C. Nowak. Warszawa 2010.
- Mrozek K., *Wstrzymanie wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności w trybie art. 65a k.k.w.*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 46, 2017, s. 71–81.
- Ormowska A., *Zmiany prawa karnego wykonawczego wprowadzone w latach 2009–2014 odnoszące się do kary ograniczenia wolności*, [w:] *Zmiany w prawie karnym wykonawczym w latach 2009–2014*, red. A. Kwieciński, Warszawa 2014,
- Pawela S., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 1972.
- Postulski K., *Glosa do Uchwały SN z dnia 25 lutego 2002 r.*, I KZP 2/02, „Palestra” 2003, nr 1–2, s. 210–214.
- Szymanowski T., *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego*, Warszawa 2004.
- Śliwowski J., *Kara ograniczenia wolności — studium penalistyczne*, Warszawa 1973.
- Śliwowski J., *Kara ograniczenia wolności*, „Gazeta Sądowa i Penitencjarna” 1968, nr 12.
- Świda-Łagiewska Z., *Charakter prawny i zakres postępowania sądu w stadium wykonawczym w trybie art. 26 k.k.w.*, „Państwo i Prawo” 1986, nr 12.
- Tyszkiewicz L., Kosmowski S., *O efektywności prawa karnego, ciemnej liczbie, wikty-mizacji i rozmiarach narkomani*, „Archiwum Kryminologii” 26, 2001/2002.
- Uzasadnienie rządowego projektu nowego kodeksu karnego*, [w:] *Nowe kodeksy karne z 1997 r. z uzasadnieniami*, Warszawa 1997.
- Welman W., *Udzielanie przerw w odbywaniu kary pozbawienia wolności*, „Zeszyty Prawa Administracyjnego” 1971, nr 19.
- Wiciński G., *Dozór elektroniczny — zagadnienia teorii i praktyki na tle założeń realizowanych w innych krajach*, [w:] *Złota księga jubileuszowa prof. zw. dr hab. dr honoris causa Brunona Hołysty*, red. B. Sygit, Warszawa 2015.
- Wiciński G., *Postępowania incydentalne związane z wykonaniem kary pozbawienia wolności w programie probacji*, Łódź 2012.
- Wiciński G., *Przedmiot i zakres polityki karania*, [w:] *Doprawdy litość to zbrodnia. Księga jubileuszowa z okazji 70 urodzin Profesora Bogusława Sygita*, red. B. Hołyst, Łódź 2018.
- Wiciński G., *Przerwa w odbywaniu kary pozbawienia wolności*, Łódź 1994.
- Zagórski J., *Orzekanie i wykonywanie kary ograniczenia wolności oraz pracy społecznie-użytecznej w Polsce w świetle analizy przepisów i wyników badań*, Warszawa 2003.

Proceedings related to the execution of the penalty of restriction of liberty — institutional aspects

Abstract

The study concerns the penalty of restriction of liberty, especially its amendment from 2015. This amendment was certainly the most important one during the validity period of the current codification, because it actually changed the place of the penalty of restriction of liberty in the structure of all penalties. This circumstance is also important from a dogmatic point of view, as there were — as has already been pointed out — views in the doctrine recognizing the penalty of restriction of liberty on the basis of medium-level crimes as an “alternative” to the penalty of deprivation of liberty without a conditional suspension of its execution. It seems that from the perspective of Art. 58 § 1 of the Penal Code and the current penal policy, the discussed type of criminal punishment aspires to be perceived as a form of legal and criminal reaction consistent with the ordinary order of things in relation to crimes punishable by up to five years imprisonment.

Keywords: restriction of liberty, penal policy, socially useful work, community service